

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2022
CİLT: 7
SAYI: 2

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 05.11.2022
Kabul Tarihi: 20.11.2022
Yayımlanma Tarihi: 28.12.2022

ARTICLE INFO

Submitted date: 05.11.2022
Accepted date: 20.11.2022
Published date: 28.12.2022

e-ISSN 2547-9865

Endülüs Emevileri Sarayında Bir Yahudi Tabip-Diplomat: Hasday İbn Şaprut'un Faaliyetleri

A Jewish Doctor-Diplomat in the Place of the Umayyads of Andalusia: The Activities of Hasday İbn Şaprut

Bensu Gümüş
Bartın Üniversitesi,
Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi,
bensugumus9@gmail.com,
0000-0002-3407-8784

Öz

Hasday İbn Şaprut (910/915-970), iki Endülüs Emevi halifesinin sarayında görev almış kıymetli bir şahsiyettir. Yahudi kökenli olan Hasday, Endülüs Emevi Devleti'nde tabiplik, gümrük müfettişliği, elçilik, diplomatlık ve Yahudi halkı koruyuculuğu gibi çeşitli dallarda vazife almıştır. Ancak kendisini en çok gösterdiği alan diplomatik münasebetleridir. Endülüs'ün altın çağını yaşadığı 10.yüzyıla çok büyük katkılar sağlamış Hasday İbn Şaprut'a ait Türkçe kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Çalışmamızda sunacağımız bilgilerin çoğunluğu Arapça ve İngilizce kaynaklardan elde edilmiştir. Bu çalışmada Hasday İbn Şaprut'un hayatı, kişiliği, Endülüs Emevi Halifelik sarayında yahudi bir doktor ve diplomat olarak üstlendiği görevler, tercüme faaliyetleri ile Hazar Ülkesinde kurmak istediği dünya yahudileri vatanı projesi inceleme konusu yapılmıştır. Böylelikle hem Hasday İbn Şaprut yardımcılığını yaptığı halife 3. Abdurrahman ve 2. Hakem'in dönemlerinde Endülüs sarayında yapılan kabuller ve yürütülen diplomatik ilişkilere dair veriler ortaya konulmaktadır. Hasday İbn Şaprut'un görevleri özelinde 10. yüzyıl Endülüs Emevi halifeliğinin siyasi tarihinin incelenmesi Endülüs bir arada yaşama tecrübesine farklı bir açıdan bakılmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hasday İbn Şaprut, Diplomat, 3. Abdurrahman, Yahudi, Endülüs, Bir arada yaşama, Hazarya.

Abstract

Hasday Ibn Shaprut (910/915-970) is a valuable person who served in the palace of two Andalusian Umayyad caliphs. Hasday, who is of Jewish origin, worked in various branches such as a doctor, customs inspector, embassy, diplomat and protector of the Jewish people in the Umayyad State of Andalusia. However, the area where he shows himself the most is his diplomatic relations. The information in Turkish sources of Hasday Ibn Şaprut, who made great contributions to the 10th century, when Andalusia lived its golden age, is quite limited. The majority of the information we will present in our study has been obtained from Arabic and English sources. In this study, the life and personality of Hasday Ibn Şaprut, his duties as a Jewish doctor and diplomat in the Andalusian Umayyad Caliphate palace, translation activities and the project of the world Jewish homeland that he wanted to establish in the Caspian Country were examined. Thus, data on the acceptances made in the Andalusian palace and the diplomatic relations carried out during the reigns of the caliph 3rd Abdurrahman and 2nd referee, when Hasday Ibn Şaprut was his assistant, are presented. Examining the political history of the 10th century Andalusian Umayyad caliphate, in particular Hasday Ibn Shaprut's duties, is important in terms of providing a different perspective on the Andalusian coexistence experience.

Keywords: Hasdai Ibn Shaprut, Diplomatic, 3. Abdurrahman, Jewish, Andalusia, Convivencia, Khazaria.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Müslümanların, farklı din mensuplarıyla bir arada yaşama kültürünün kökeni Hz. Peygamber döneminde yazılmış Medine Vesikası (Aydın, 2019) olarak adlandırılan anlaşmaya dayanmaktadır. Bu anlaşma Hz. Peygamber'in kendinden sonra gelecek Müslümanlara, kendinden olmayanları dinen zorlamamak, herhangi bir konuda rahatsız etmemek ve hayatlarına karışmamak konusunda ikaz etmekteydi. (Göçmen, 2010) Müslüman idareciler, Hz. Peygamber'in bu uyarısını dikkate alarak polikalarını oluşturmuşlardır. Endülüs topraklarına gelen Müslüman fatihlerin düşüncesi de bu yöndeydi. Müslümanlar yarımdaya yerleşmeye başladıklarında diğer dini gruplarla kaynaşmaya ve birlikte yaşamaya kolaylıkla adapte oldular. Müslümanlar 8. yüzyıl itibariyle İber yarımadasının bütün şehirlerine yayılmış vaziyetteydiler. İspanya'daki birçok şehrin barış yoluyla ele geçirilmesi, diğer dini grupların Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır almadığının kanıtı niteliğindedir. Müslümanların egemenliğiyle birlikte Endülüs'te, refah, öğrenme ve hoşgörü dönemi başlamış oldu. Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar ile uyum içerisinde yaşadılar ve onlarla tıp, matematik, astronomi, botanik ve şiir alanlarında bilgi alışverişinde bulundular. Müslüman fatihlerin 711 yılında fethettikleri İber Yarımadası, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış değerli bir coğrafyadır. Yarımdaya Müslümanlar ayak basmadan önce bölgede Vizigotlar hüküm sürüyordu. Vizigot idaresindeki İber Yarımadası, bu coğrafyada yaşayan etnik ve dini unsurların benliklerini kaybetmeleri için baskı ve zulüm gördükleri bir yerdi. (Clot, 2021) Çok uluslu bir yapıya sahip olan İber Yarımadasının nüfusunun önemli bir kısmını Yahudiler oluşturuyordu. Bu sebeple Müslüman fatihlerin yardım aldığı dini grup Yahudilerdi. İber Yarımadasına dağılmış olarak yaşayan Yahudiler, Müslümanları kurtarıcıları olarak gördükleri için fetih sırasında onlara zorluk çıkarmadılar. (Özdemir, 2020a: 50) Hatta bazı rivayetlere göre, bir Yahudi heyeti, Tarık b. Ziyad'a giderek İspanya'yı fethetmesi konusunda teşvik ettiler ve bundan ötürü Yahudi tarihçiler, Tarık b. Ziyad'ı kendi ulusal tarihlerinde kahramanlarından biri olarak görürler. (İlhan, 2006) Aynı zamanda Endülüs'ün her yerine hakim olan Yahudilerin, Müslümanlar geldiği sırada Araplara her türlü yardımı yaptıkları, işbirliği içerisinde oldukları kaydedilmektedir. (İlhan, 2006, s. 65-66) Yahudilerin bu faaliyetlerinin asıl amacı Vizigotların idaresinden kurtulmanın yanı sıra onlardan intikam alabilme düşüncesi idi. Müslümanlara karşı duyulan güvenin sebebi ise Suriye, Irak ve Mısır şehirlerinde yaşayan Yahudi cemaatlerinin, İslam yönetiminden duydukları memnuniyetlerini Endülüs'teki dindaşlarıyla paylaşmalarıdır. (Abdülaziz, 1996, s. 98) Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki bu işbirliği en fazla Müslümanların işine yaramıştır. Müslümanlar, Yahudilerin sayısal gücünden yararlanmışlar, fetih hızlanmış ve bölge büyük ölçüde barış yoluyla ele geçirilmiştir. (Watt, 1992, s. 11-12) Yahudilerin bu yardımları karşılıksız kalmamış, başından beri sahip olmaları gereken sosyal ve siyasi hakları kendilerine verilmiştir. Öyle ki zimmilerin bütün haklarına sahip oldukları için idari

görevlerde de kendilerine yer bulmuşlardır. Müslümanların İber yarımadasını fethetmesinde ve güçlü bir iktidar oluşturmasında Yahudilerin etkinliği fazladır. Fethedilen toprakları yönetimi konusunda deneyimsiz Araplara bırakmak yerine yerlilerin yönetimine izin vermek daha akılcıydı. (Cohen, 2013, s. 101-105) Araplara şükran borçlarını en iyi biçimde ödeyen Yahudiler, bu yeni düzenin en ateşli savunucuları haline gelmişlerdir. Yahudiler arasından her şehirde bir Yahudi, kendi cemaatinin cizyesini toplamak, bunları taksim etmek ve yönetime sunmakla mükellefti. Böylelikle Yahudiler Endülüs Emevi Devleti'nin yönetimine katılmış oluyorlardı. Bu yönetim tekniği açısından kullanışlı bir çözümdü. Çünkü seçilen Yahudiler içerisinde buldukları cemaatin fertlerini ve maddi olanaklarını daha iyi bilebilirdi. Uygulanan yöntem hem yönetenler hem de yönetilenler için oldukça makuldu. Yahudiler arasında bu durumu istismar edenler çıkarsa yerlerine Müslüman görevliler kolaylıkla geçebilirdi. Ancak Yahudiler, görevlerine sadık kaldılar ve sorun yaşanmadı. Bu durum Yahudilerin sosyal kimliklerinin güçlenmesine ve yönetimde etkinliklerinin artmasına neden olmuştur. Ancak Endülüs Emevi Devleti'nde 10. asra kadar Yahudiler yönetimde pek fazla görülmemektedirler. Bunun nedeni Arap yönetici birimlerinin çok güçlü ve sağlam olmasından kaynaklanmaktadır. İstisnalar oldukça azdır. 3. Abdurrahman ve oğlu 2. Hakem dönemlerinde halifelere hizmet veren Hasday İbn Şaprut bu istinalardandır. (İlhan, 2006, s. 69-71) Hasday İbn Şaprut, Endülüs sarayında görev yapmış ve vezirlik makamına kadar yükselmiş olan bir Jaen (Arapça: Ceyyan) Yahudisi olarak bu durumun en çarpıcı örneğini teşkil etmektedir. Hasday İbn Şaprut ile birlikte Endülüs'te Yahudilerin gücü artmış ve altın çağlarını yaşamışlardır. Hasday İbn Şaprut'un hayatına ve ailesi ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Kendisi Halife 3. Abdurrahman'ın hükümdarlığında çoğunlukla diplomatik münasebetlerde bulunduğu için krallıklar ve imparatorluklarla yaptığı mektuplaşmaları daha yaygın kaynaklardır. Bu çalışmada elde mevcut veriler ışığında Hasday'ın hayatı, ailesi, kişiliği ve Endülüs Sarayın'daki misyonu ve önemine ilişkin bilgiler inceleme konusu yapılmıştır. Bir yönüyle Hasday'ın 10. Yüzyıl Endülüs diplomasisindeki yeri ve önemi ortaya konurken öte yandan Endülüs Yahudileri için ifade ettiği anlama da değinilmiş olacaktır.

1- HASDAY İBN ŞAPRUT'UN İSMİ, AİLESİ, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Yahudiler, Endülüs'ün hemen hemen her beldesi ve köyünde yaşıyorlardı. Bir görüşe göre Müslümanların İspanya'yı fetihleri sırasındaki oradaki Yahudi nüfusu 100.000 civarındadır. (İlhan, 2006, s. 61) Müslümanlar fethettikleri her kentteki kalelerin içerisine Yahudileri yerleştirdiler. Onlardan hem diğer halkları kaynaştırmak hem de muhafızlık yapmaları için yararlanmayı düşündüler. Yahudi halkının yoğun olarak iskan ettiği iki büyük kent Kurtuba ve Tuleytula'dır. Bu şehirlerin yanı sıra Yahudiler için önemli başka yerleşim merkezleri de vardı. Bunlar arasında Beyyane, Veşka, İşbiliye, Maride, Batalyevs, Lizbon, Ronda ve Ceyyan ilk akla gelen yerleşim yerleridir. (Hasanov & Biçen) İspanya'nın özerk

topluluklarının bulunduğu Ceyyan (Jaen) şehri, Yahudi nüfusunun yoğun olduğu yerlerden birisidir. Ceyyan şehrindeki Yahudi nüfusuna ilişkin bilgiler net değildir. Ancak Ceyyan şehrinin coğrafi olarak Kurtuba'ya yakınlığı, ticari ve tarımsal faaliyetlere uygun olması sebebiyle Yahudiler için harikulade bir yaşam alanıydı. Endülüs'ün önemli kentlerinden biri olan Jaen (Ceyyan)'de yaşamlarını sürdüren Yahudi kökenli Şaprut ailesine 910'lı yıllarda yeni bir üye katıldı. Bu yeni üye Endülüs tarihine adını altın harfler ile yazdıran Hasday'dan başkası değildi. Hasday Abu Yusuf ben Isaac İbn Ezra İbn Şaprut (Yıldız Ş. , Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler, 2009, s. 512), 910¹ civarında Doğu Endülüs'teki Jaen kentinde dünyaya geldi. (Ashtor, 1992, s. 155-156) Hasday'ın ailesi Jaen'in güçlü aileleri arasında yer almaktadır. (Golb, 2011, s. 2) Jaenli Şaprut ailesinin nüfusu, yaşam tarzı ve kökenine ilişkin bilgiler kaynaklarda yer almamaktadır. 10. yüzyılda Jaen şehri, Endülüs'teki Yahudi topluluklarının önemli yaşam merkezlerinden birisiydi. Ancak zaman içerisinde 3. Abdurrahman döneminde sağlanan güven ve istikrar ortamı sayesinde Kurtuba cazibe merkezi haline gelmiştir. Böylelikle Jaen Yahudileri başta olmak üzere yarımada'daki Yahudi toplulukları kitleler halinde Kurtuba'ya göç etmişlerdir. Aynı dönemde Isaac İbn Şaprut ve ailesi, daha iyi bir hayat yaşamak amacıyla atalarının topraklarından Kurtuba'ya göç etmişlerdir. Kültürel açıdan Jaen kentinde Yahudilerle birlikte diğer etnik unsurlar barış ve huzur ortamında yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu ortamın yaratılmasına vesile olan yerel güçlerin etkinliğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Yerel güçlerden birisi Hasday'ın babası Isaac bin Ezra bin İbn Şaprut'tur. O, Jaen halkının bütün unsurlarına maddi ve manevi destekte bulunmuş ve Hasday'ı da bu doğrultuda yetiştirmiştir. Isaac İbn Şaprut, dindarlığıyla tanılan zengin bir Jaen Yahudisiydi. Tüm canı ve gücüyle Yahudi inancına bağlıydı, kendisini Tevrat'a ve onunla ilgili çalışmalara kendisini adanmış biriydi. O, Jaen şehrinde hayır işlerine ve bilginlere olan desteğiyle ün kazanmıştır. Oğlu Hasday doğduğunda onu kendine halef olacak şekilde yetiştirmek isteyen babası, mükemmel bir eğitim alması hususunda ona destek olmuştur. Oğlunun seçkin bir Tevrat bilgini olmasını arzulayan Isaac İbn Şaprut, dönemin en iyi öğretmenleriyle temasa geçmiş ve oğlunun donanımlı yetişmesini sağlamıştır. Ancak oğlu Hasday İbn Şaprut yaşlılarından farklı olarak olağanüstü yeteneklere sahipti. Farklı alanlara eğilim gösteriyordu. Özellikle dil öğrenmeye merakı ve yatkınlığı vardı. Yazılı ve sözlü olarak iyi derecede Arapça öğrendiği gibi Kurtuba'ya yerleştikten sonra mozarab din adamlarından oluşan Hıristiyan öğretmenler sayesinde Latince de öğrenmiştir. Arapça, İbranice ve Latince'nin yanı sıra İspanyolların dili haline gelecek olan Romance'yi de bilmekteydi. (Provençal, 2000, s. 357) Hasday İbn Şaprut, babasının kendisi için planladığı

¹ Hasday'ın doğum tarihine ilişkin bilgiler net değildir. 910 ila 915 yılları arasında olduğu bilinmektedir. Arapça kaynaklarda 910 tarihi, İngilizce kaynaklarda 915 tarihi verilmiştir. Aradaki 5 yıllık farkın nereden kaynaklandığı bilinmemektedir. Bakınız: 910 yılı Eliyahu Ashtor, *The Jews I*, s. 159; 915 yılı Norman Roth, "Ibn Shaprut, Hasdai.", *Medieval Iberia: An Encyclopedia*, (Edt. E. Michael), 2003; Fatima Rhorchi, "Hasdai Ibn Shaprut: The first dignitary to serve the Arab Caliphs in Cordova.

dini idealler yerine olgunlaşan gençliğinin verdiği güç ile en büyük arzusu olan tıp eğitimine kendisini adadı. Hasday, tüm zamanını ve enerjisini onurlu tıp mesleğine veriyordu. Yalnızca çalışkan ve yetenekli biri değildi: Aynı zamanda karakteriyle de farkı bir kişiliğe sahipti. İdeali kariyerinde en üst mevkilere ulaşmaktı ve bunu başaracağına tüm kalbiyle inanmaktaydı. Hasday İbn Şaprut çok zeki, akılcı ve ölçülü bir yapıya sahipti. Tüm entelektüel enerjisini adadığı tıp eğitimi için Yakın Doğu'daki Arap doktorlar tarafından yazılan tıp kitaplarıyla birlikte Doğu Hıristiyanları tarafından tercüme edilenleri gece-gündüz inceledi. Doğu Hıristiyanlarının tercüme ettikleri Yunanlıların tıp bilgisinin özünü aktardıkları eserler üzerinde çalışmalar yaptı. Yaptığı çalışmalar sayesinde Kurtuba'da kısa süre içerisinde seçkin bir tıp pratisyeni olarak ün kazandı. Ancak Hasday'ın asıl yükselişi mucize ilacı yeniden keşfetmesiyle yaşandı. Bu mucize ilacın kökeni M.Ö 1. yüzyılın başlarına dayanan, Mithridates Eupatar tarafından keşfedilmiş 'Theriaca' olarak adlandırılan şifadır. Roma İmparatoru Nero'nun doktoru Giritli Andromachus ile Mithridates Eupatar'ın birlikte 61 elementten oluşan bir ilaç geliştirdiler. Geliştirilen bu harika ilaç dünya çapında ünlendi. (Cülcül, 1995, s. 23) Zamanın koşulları sebebiyle bu değerli bileşiğin formülü kayboldu ve tabiplerin çoğu bu bileşimi keşfetmenin yollarını aramaya başladılar. Theriaca'nın formülünü bulup, sırrını yeniden keşfetmeyi isteyen Hasday bu meselede uzun bir mesai harcadı. Hasday'ın Latince'yi iyi derecede biliyor olması theriacayı bulmasında ona kolaylık sağladı. (Provençal, 2000, s. 357-358) Bu ilaç Endülüs'ün ve tüm dünyanın mücadele ettiği yılan ısırıklıkları ve zehirleri, astım, sarılık, veba ve miyopiye, mide rahatsızlıklarına ve diğer hastalıklara karşı çare niteliğinde üretilecekti. Panzehir olarak görülen ve Müslümanlar tarafından 'El-Faruk', Yahudilerin 'Muhlis' adını verdiği bu ilaç 10. yüzyılda Hasday İbn Şaprut tarafından yeniden gün yüzüne çıkarıldı. Al-Faruk (Usaybia, s. 498), İslam tarihindeki karşılığıyla Tiryâk-ı Fârûk bazı hastalıklar ve zehirlerin tedavisinde kullanılan bir çeşit macun şeklindeki panzehirdir. Eskiçağlardan beri insanlar kendilerini koruyabilmek için arayışlara girmişlerdir. Bu panzehir hekimler için iki farklı manaya gelmektedir. Birincisi, ruh ve bedeni koruyan panzehir; ikincisi ise taşlara dayalı olan şifadır. (Fidan, 2022, s. 173-195) Hasday'ın eczacılıktaki bu başarısı, Endülüs halkı arasında popülerliğini artırmış ve 3. Abdurrahman'ın dikkatini çekmiştir. 3. Abdurrahman'ın ilgisine mazhar olan Hasday, bu başarısını 940'larda halifenin sarayına girmesiyle taçlandırdı. Hırsını ve başarılı olma arzusunu devamlı gösteren Hasday, henüz otuz yaşında bile değilken halifenin özel doktorları arasında yer almıştır. Elbette ki halifenin sarayındaki tek tabip kendisi değildi. Müslüman idarecilerin adeti sebebiyle Hasday'ın yanı sıra halifenin tavsiye aldığı birçok tabip vardı. Bu tabipler arasında Hasday İbn Şaprut'un kendisini göstermesi gecikmedi. Halife 3. Abdurrahman ile Hasday arasında sağlık dışındaki meselelerle ilgili bahislerde halife onun üstün zekasını farketmiştir. Hasday İbn Şaprut'un Endülüs sarayında değer görüyor olması diğer etnik gruplar tarafından tehlike olarak görülmesine sebep olmuştur. Hasday'ın Endülüs'teki yükselişi Yahudi halkı için gurur ve sevinç kaynağı olsa da bu durum rakipleri

tarafından hoş karşılanmıyordu. Hasday İbn Şaprut, insanlarla geçinmesini bilen, herkese iyi davranan ve güvenilir bir Yahudiydi. Bu yönüyle Endülüs halkının sevgi ve saygısını kazanmıştır. Hasday'ın yeteneği, becerisi ve kişiliği ona farklı alanlarda kendini gösterme fırsatı vermiştir. 3. Abdurrahman'ın idari görevlere atadığı tabiplerin başında Hasday İbn Şaprut vardı. Hasday'ın kariyerindeki ilk idari görevi gümrük yöneticiliğidir. (Ashtor, 1992, s. 157-158) İspanya'ya gelen ve giden ticaret gemilerinden alınan vergilerin Endülüs devleti hazinesi için önemi göz önüne alındığında Hasday'ın görevindeki başarısının halife için kıymeti kolayca anlaşılır. (Dunlop, 2008, s. 189) Gümrük yöneticiliği vazifesini başarıyla yürüten Hasday, 940'lardan sonra mesaisini halifenin diplomatik işlerine ayırmıştır. Hasday İbn Şaprut'un halife tarafından önemli görevlere getirilmesi bazı karışıklıklara sebep oldu. Endülüs sarayında diğer gayrimüslimlere göre Yahudilerin özel bir yeri vardı. Bu sebeple halife tarafından vezirlik, danışmanlık ve saray doktorluğu gibi önemli vazifelere Yahudiler atanmıştır. Halifenin bu ilgisi diğer dini grupların Yahudilere karşı bir düşmanlık beslemesine sebep olmuştu. Ancak halifenin sarayında elbette sadece Yahudi görevliler yoktu. Hasday İbn Şaprut ile birlikte sarayda yaşayan ve 3. Abdurrahman ve 2. Hakem'in değer verdiği çok sayıda Endüslü alim, bilgin, tabip, hatib bulunmaktaydı. Bu kişileri şöyle aktabiliriz: *İkdü'l Ferid* eseriyle Arap dili ve edebiyatına yön vermiş İbn Abdürabbih (ö. 328/640) (Şek'a, 1999, s. 281-283), Batı dünyasında '*Albucasis*' adıyla bilinen ve İslam aleminin en ünlü cerrahlarından sayılan '*Tasrif li-men aceze ani't-telif*' eseriyle tanınan Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbâs Zehrâvî (ö. 404/1013) (Şeyban, 2020, s. 48), Medinetüzzehra'nın hatiplik, hakimlik ve imamlığını yapan Münzir b. Said Bellutî (ö. 966), Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair İbn Hazm (ö. 1064) ve Arap dili ve edebiyatı için saygın bir alim Ebû Alî el-Kâfî el-Bağdâdî (Elmalı, 2001, s. 259-260) (ö. 356/967), 3. Abdurrahman'ın sarayında bulunan değerli alimlerden sadece birkaçıdır. 3. Abdurrahman'ın ilmin yüksek olduğu bir çevrede yetişmesi alimleri ve özellikle edebiyatçıları destekleyerek yüceltmesine sebep oldu. Bu nedenle 3. Abdurrahman yönetiminde Endülüs, çok sayıda alim, edebiyatçı, tabip ve birçok dalda insanın yetiştiği bir dönem olmuştur. Farklı dini gruplara mensup bu kimseler buldukları hilafet sarayında birbirleriyle iyi anlaştıkları gibi kimi zaman da çekişmeli bir rekabetin içerisindeydiler. Hasday İbn Şaprut'un ansızın yükselişi saray çevresinin dikkatini çekiyordu. (Dwaima & Çapan, 2016, s. 145-159) Diğer dini grupların yarattığı kargaşayı şiddetlendirmemek isteyen Halife, Hasday'ı sağ kolu gibi görmesine rağmen ona vezirlik makamını vermemiştir. Resmi olarak vezirlik konumuna getirilmeyen Hasday, halifenin bütün diplomatik ilişkileriyle vezir gibi ilgilenmiştir. (Silefi, 1985, s. 83-84)

Hasday İbn Şaprut, Endülüs için değerli bir tabip, bilgin ve diplomat olarak görev yapmıştır. 3. Abdurrahman, Hasday İbn Şaprut'a siyasi ve idari görevlerinin haricinde toplumsal birliğin korunması adına bazı sorumluluklar da vermiştir. Yahudi kökenli olan Hasday, milli birlik ve bütünlüğünü daima muhafaza etmiş bir kişiydi. Mensubu olduğu

Yahudi toplumu tarafından sevilen, saygıdeğer ve önemli bir kişiliktir. Hasday İbn Şaprut'a karşı tavrın farkında olan 3. Abdurrahman ona Yahudi cemaatlerinin işlerini yürütme yetkisi tanıdı. Halifenin amacı, Yahudi halkıyla temasta olmak ve onların sosyal yapıdaki konumlarını koruyabilmektir. Yahudi halkının lideri konumuna getirilen Hasday, Yahudiler arasında Nasi (prens) unvanıyla tanınmaya başladı. Makamının otoritesi ve statüsü sayesinde düşmanca hareketler karşısında halkını ve diğer bütün toplulukları koruyabiliyordu. Hasday İbn Şaprut yetkisini dindaşlarının yanı sıra tüm Endülüs halkına uygulaması herkes tarafından takdir görmesiyle sonuçlandı. Zamanla Hasday'ın adı ve yaptıklarının ünü İspanya'nın bütün topluluklarına yayılmıştır. O yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine uzattığı cömert yardım eli sebebiyle halk arasında 'Ebu Yusuf' diye anılıyordu. Hasday'ın dindaşlarına karşı özel ilgi ve alakası zaman içerisinde azalmamış aksine giderek güçlenmiştir. Hasday İbn Şaprut'un Yahudi topluluğuna bağlılığını sarayda üstlendiği diplomatik görevden, Hazar toplumuyla münasebetleri sırasında dünya yahudileri için Hazarya topraklarında bir vatan oluşturma girişiminden anlamaktayız. Hasday, idari görevleri sırasında çevre coğrafyalarda zulüm ve eziyet gören Yahudilerini tek bir çatı altında birleştirmeyi kendisine misyon edinmiştir. Bu doğrultuda Yahudiler için Hazar Denizi ve çevresinde hüküm süren Hazarya'yı vatan olarak uygun görmüştür. Hazarya coğrafyası hakkında bilgi toplamak amacıyla birçok devletle yazışmalar yapmıştır. Hasday İbn Şaprut'un bu projesi mensubu olduğu Yahudi toplumuna ve kültürüne olan bağlılığının derinliğini göstermektedir. Ne yazık ki Hasday İbn Şaprut'un Hazarya projesi taslak olmaktan ileri gidememiştir. Hasday İbn Şaprut'un en kalıcı ve en değerli faaliyeti Kurtuba'da kurmuş olduğu Talmud Akademisi (Yıldız Ş. , Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol, 2009, s. 58)'dir.

Talmud Akademisi, dönemin seçkin alimlerinin yer aldığı bir bilim okuluydu. Bu akademi sayesinde Kurtuba'da bilimsel etkinlikler hız kazanmış ve özellikle Yahudi alimler ön plana çıkmıştır. Endülüs'te kurulan bu Yahudi bilim okulunun ilk ve en büyük şahsiyeti elbetteki Hasday İbn Şaprut'tur. Hasday'ın keşiş Nicolas ile Dioscorides'in Arapça'ya çevirisini yapması, kendi hassasiyetiyle İbranice'yi bir bilim dili haline getirmesi ve bu doğrultuda yeni alimler yetiştirmesi onun ilme sunduğu katkılardan yalnızca birkaçıdır. (Roth, 2003, s. 420-421) Hasday İbn Şaprut'un da aralarında bulunduğu halifenin maddi ve manevi desteğini alan alimler, Kurtuba'yı 10. yüzyılın en önemli bilim merkezi haline getirdiler. Endülüs kültür ve medeniyetinin ünü 10. yüzyılda tüm dünyaya yayılmış vaziyetteydi. Halife 3. Abdurrahman'ın gücü sadece siyasi ve diplomatik hamlelerle değil, ilmi alanda da kendisini göstermiştir. Hasday İbn Şaprut, iki Endülüs Emevi halifesine hizmet etmiş önemli bir bilim insanıdır. İlk Endülüs Emevi halifesi olan 3. Abdurrahman'ın iktidarlığının tamamına, oğlu 2. Hakem'in ise 9 yıl hükümdarlığına eşlik etmiştir. (Endelüsî, 2014, s. 89)

Çağdaşları eş ve aile meselelerine zaman harcarken Hasday, tüm zamanını saraydaki başarılı ve güçlü kariyerine adamıştı. Bu sebeptir ki bekar kalmıştır. Bunu Hasday'a 940'lı yıllarda yazılan bir mektupta kendisine uygun bir eş edinmesi dile getirildiğinden anlamaktayız. (Ashtor, 1992, s. 160) Başka bir kaynağın bildirdiğine göre ise Hasday İbn Şaprut evliydi. Babası Isaac ona uygun eş bulma konusunda arayışa girmiş ve Sevilla'daki arkadaşının kızını oğluna seçmiştir. Evlendiklerinde Hasday 30 yaşında iken, eşi Rachel 15 yaşındaydı. Rachel, Hasday için her konuda iyi bir yol arkadaşıydı. Hasday'ın mesleğini öğrenmek için ısrarcıydı. Rachel, Hasday tarafından kendisini yetiştirmeyi bildi ve onun eczacısı oldu. Hasday ve Rachel'in on beş yıllık evlilikleri boyunca iki evlatları oldu. Bunlar: Yael ve Davut'tur. Yael de babası ve annesinin izinden giderek eczacılık sektöründe kendisini geliştirmekteydi. (Malmed, 2019) Hasday İbn Şaprut'un kendisi ve ailesi Endülüs Emevi Devleti'ne hizmet etmiş kıymetli bir aile olmuştur. Endülüs sarayında doktorluk, gümrük müdürü, diplomatlık ve Yahudilerin idareciliği gibi çeşitli dallarda görev alan Hasday, başına geçtiği her görevinde üstün başarılar sergiledi ve Halife karşısında saygınlığı giderek arttı. 940'lı yıllarda yaklaşık 25 yaşında iken tabip olarak geldiği Endülüs Emevi sarayından, 970 yılında Halifelerin gözdesi ve saygın bir kişilik olarak ayrıldı. 10. yüzyıldaki Endülüs'ün altın çağına önemli katkıları olan bu bilim insanı, 970 yılında Kurtuba'da meçhul bir sebeple vefat etmiştir.

2- HASDAY İBN ŞAPRUT'UN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Endülüs Emevi halifesi 3. Abdurrahman ile Hasday İbn Şaprut arasındaki iyi ilişkiler geliştikçe Hasday'ın Endülüs Sarayındaki etkinliği giderek artmıştır. O, halifenin en güvenilir ve sadık adamı haline gelmiştir. Özellikle Hasday'ın dil konusundaki bilgisi Kuzey İspanya'daki Hıristiyan krallıkları ile halife arasında yapılacak müzakerelerde kendisini göstermesine fırsat verdi. (Ashtor, 1992, s. 162-163) Öyle ki halife bu müzakereler sırasında Latince bilgisi gerektiren durumlarda Hasday'ın yardımına sık aralıklarla ihtiyaç duymuştur. Çünkü o yıllarda Kurtuba Sarayı'nda dışişleri ile ilgilenebilecek bir bakan yoktu. Endülüs'ün bütün meseleleriyle ilgilenen ve kendi takdirine göre halleden halifenin kendisiydi. Ancak bilindiği üzere 10.yüzyılın ilk yarısından itibaren Kurtuba birçok ülke ve imparatorlukla kuvvetli bağlar kurulan diplomatik bir faaliyet merkeziydi. (Shchavelev, 2018, s. 186-195) Halifenin Endülüs'ün tüm meseleleri ile yalnız başına ilgilenmesi beklenemezdi. Halife bu doğrultuda, kendisini meşgul eden ve çok zamanını alan diplomatik münasebetlerinin özel yetkilisi olarak addettiği Hasday İbn Şaprut'a verdi. 939 yılında 3. Abdurrahman, Fransa'yla barış antlaşması imzaladı. Anlaşmayı halife adına Hasday İbn Şaprut, Barselona'nın hakimi Şünyir b. Gifrid el-İfrençi ile akdetti. (Parlak, 2021, s. 39) Halifenin özel yetkilisi konumuna yükselen Hasday'ın ilk elçilik görevi Barselona şehrinde gerçekleşmiş oldu. (Collins, 2014, s. 176) Sonrasında 940 yılının sonlarında Bizans İmparatoru ile elçilik temasları gerçekleşti.

Endülüs Emevi Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin ilk kez kurulmasının üzerinden nerdeyse yüz yıldan fazla bir zaman geçmişti. Bu iki devlet arasında bağların yeniden kurulmasının temel sebebi Bizans İmparatoru 7. Konstantinos'un Fatımiler ile Endülüs Emevileri arasındaki düşmanlığı gözlemleyerek, 3. Abdurrahman'ı yanına çekme düşüncesiydi. Çünkü Fatımiler, coğrafi olarak uzak olmalarına rağmen dolaylı olarak Bizans İmparatorluğu için de tehdit unsuruydu. Hasday bu iki devlet arasındaki müzakerelerde aktif rol oynadı. Barış yanlısı bir halife olan 3. Abdurrahman, dış siyasette bunu daima gösteren politikalar izlemiştir. Endülüs'ün muhafazası için gerektiğinde savaşmaktan çekinmemiş ancak öncelikli adımı barış antlaşmaları üzerine olmuştur. Bizans ile yeniden temas edilmesi de bu düşünce ışığında çıkmıştır. 3. Abdurrahman, Bizans İmparatoru 7. Konstantinos ile bir dostluk antlaşması müzakeresinin görüşülmesi amacıyla 947'de emrindeki bir elçilik heyetini Konstantinopolis'e gönderdi. 24 Ekim 947 gününde Bizans'ın başkentine ulaşan Kurtuba heyeti imparatorun sarayında törenle karşılandı ve halifenin bu heyetine cevaben 7. Konstantinos elçilik heyetini Kurtuba'ya gönderdi. 949 yılının baharında yola çıkan Bizans heyeti, 8 Eylül 949 günü Kurtuba sarayına teşrif etti. Devletler arası hediyeleşmenin güç göstergesi sayıldığı bilindiğinden İmparator Konstantinos, son derece değerli hediyelerini elçileri aracılığıyla 3. Abdurrahman'a sundu. 3. Abdurrahman'ın alim ve bilge kişiliği herkesin malumu olduğundan imparatorun hediyesi de bu yönde oldu. 7. Konstantinos kütüphanesinde bulunan, halifenin ilgisini çekeceğini düşündüğü nadir kitaplardan birkaçını ona göndermiştir. Bu kitaplardan birisi, 5. yüzyılın İspanyol yazarı Orosios'un latince yazdığı tarih kitabı, bir diğeri ise Dioscorides'in De Materia Medica (Wasserstein, 1985, s. 196)'nın orijinal Yunanca el yazması eseri idi. Dioscorides'in el yazması oldukça değerli bir eserdir. M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Dioscorides, Yunan farmakolojisinin bütün kazanımlarını ve kendi deneyimlerini ekleyerek özetlediği bir eser oluşturmuştur. Tıbbi amaçlar için kullanılabilir 600'den fazla bitki, yağ ve taştan bahseden Dioscorides, 1500 yıl boyunca farmakoloji dalında ders kitabı oldu. Bizans İmparatorunun bu eşsiz hediyesi halife tarafından hoş karşılanmış, kitabın çevirisine özel ilgi ve merak duymasına neden olmuştur. Ancak Dioscorides kitabının Yunanca olması Kurtuba'da çevrilmesine engeldi. (Usaybia, s. 493-494) Çünkü İspanya'daki Hıristiyanlar arasında Yunanca bilen hiç kimse yoktu. Bu sebeple 3. Abdurrahman, Bizans İmparatoru'ndan Yunanca ve Latince bilen, tercüme yapabilecek ve milletin bir kısmına Yunanca öğretebilecek bir kişi göndermesini istedi. 7. Konstantinos bu isteği hoşgörüsüyle karşıladı ve bu iş için Nicolas adındaki keşişi 951-952 yılında Kurtuba'ya gönderdi. 951'lerden itibaren Kurtuba'da çeviri faaliyetleri Nicolas önderliğinde gelişti. (Usaybia, s. 495) Kurtuba'da çeviri projeleriyle ilgilenen birkaç kişi vardı ancak çevirilere en yoğun ilgiyi Hasday İbn Şaprut göstermişti. (Cülcül, 1995, s. 23) Hasday İbn Şaprut için bu özel bir ilgi alanıydı. Kendisini geliştirme güdüsü gereği bilgisini arttıracak her türlü yeniliğe açık bir tutumu vardı. Bunun yanı sıra 3. Abdurrahman'ın bu meseleye olan hassasasiyetinin farkında olan Hasday, ön plana çıkmasının konumunu güçlendirebileceğinin

bilincindeydi. Nicolas ve Hasday, birlikte şimdiye kadar Araplar tarafından anlaşılmayan kaynakların tercümelerini yapmaya başladılar. Dioscorides (Dioscorides De Materia Medica, 2000), Endülüs'teki sağlık sektöründe önemli yeniliklere sebep oldu. (Haldun, Tarihu İbn Haldun , 1999, s. 147) Hasday İbn Şaprut'un düşündüğü gibi gösterdiği bu çok yönlülüğü halifenin gözünden kaçmamış ve ona karşı tutumunu arttırmıştır. Bilimsel araştırmalara yoğunlaşmış olan Hasday'ın bir yandan diplomatlığa da devam etmesi gerekiyordu.

Onun vazifesi yalnızca Kuzey İspanya'nın Hıristiyan Krallıkları ve Fas prensleriyle olan diplomatik ilişkilerle sınırlı değildi; yeni vazifesi sınırsız yetkiler gerektiren ciddi bir konuydu. Bu konu Alman kralı 1. Otto ile 3. Abdurrahman arasında yaşanan diplomatik krizdi. (Ashtor, 1992, s. 170-171) Bu aşamada Hasday önemli bir rol üstlenmişti. 950'lerden sonra Alman Kralı 1. Otto'nun elçilerini Kurtuba'ya gönderdi. Buradaki maksadı, Fransa'nın güneyindeki Provens ve İtalya'nın kuzeyini hakimiyet altına alarak İsviçre'ye kadar uzanan Müslüman denizcilerin faaliyetlerine son vermesini sağlamak için 3. Abdurrahman'dan denizciler üzerindeki nüfuzunu kullanmasını istemektir. (Özdemir, 2020b: 140) İki devlet arasındaki gerilimi sakinleştirmek maksadıyla Alman kralı 1. Otto'nun elçisi Gorzeli Johannes 953 yılının sonbaharında Kurtuba'ya gönderdi. (Levin, 2020, s. 39-58) Bu diplomatik ilişkinin bazı sakıncaları vardı. I.Otto'nun elçisi Gorzeli Johannes kral adına yazılmış, halifeye ve İslam'a yönelik hakaret ve sert ifadeler içeren bir mektubu 3. Abdurrahman'a sunmaya hazırlanıyordu. Mektubu henüz görmemiş olmasına rağmen durumu sezinleyen 3. Abdurrahman, Alman elçisi Gorzeli Johannes'i protokolün dışında tuttu. 953 senesinin sonbaharında Kurtuba'ya gelen Gorzeli Johannes için Müslüman yetkililer tarafından resmi bir karşılama yapılmadı. Alman elçisi bu durumdan şikayet ettiyse de cevap bulamadı. Bir müddet zaman geçtikten sonra halifenin temsilcileri Alman elçisi Gorzeli Johannes'le temasa geçtiler. Ziyaretinin ve görevinin amacına dair bilgi almak istediler ancak Gorzeli Johannes, kralının mesajını yalnızca halifenin kendisine verebileceğini başka kimseye iletme izni olmadığını belirterek mektup hakkında açıklama yapmayı reddetti. Halifenin adamları onu korkutmaya çalıştıysa da başarısız oldular. Bu durum karşısında Halife, Alman kralının elçisiyle olan müzakereyi gerçekleştirmesi için Hasday'ı görevlendirdi. Hasday bu sorumluluğu başarıyla üstlenebilecek yetenekli bir devlet adamıydı. Aynı zamanda mektubun içeriği hakkında açık ve gerçek bilgileri Hasday ona sunabilirdi. (Golb, 2011, s. 13-14) Hasday bu hususta amacına ulaşmak için bütün diplomatik becerilerini kullandı. Özellikle Alman elçilerinin lideri olan Gorzeli Johannes ile yakın ilişkiler kurarak güvenini kazanmaya çalıştı. Gorzeli Johannes'e karşı ılımlı bir davranış sergiledi ve yatıştırıcı bir dil kullandı. Kendisinin zarar görmeyeceğini ve arkadaşlarıyla birlikte ülkelerine geri dönebileceklerini söyledi. Johannes'e Müslümanların adetlerini ayrıntılı olarak anlattı. Elçilere karşı nasıl davrandıklarından bahsetti. (Ashtor, 1992, s. 173-175) Halifeye olan bağlılığı dile getirerek, İspanya'daki önemli her konuyu halifeye saklamadan rapor vermesi gerektiğine vurgu yaptı. Müslümanların kanunlarından söz edip gözünü korkutmayı ihmal etmemiştir. Hasday açıkça,

bu mektubun İşlam inancına ilişkin saldırgan tavırlar içermesi halinde halifenin elçileri infaz etmek zorunda kalacağını dile getirdi. Gorzeli Johannes ile Hasday arasındaki ilişki asıl meselenin çözümüne kadar devam etti. Mektubun içeriği sorulduğunda cevap vermekte tereddüt eden Johannes'e bilgilerin Hasday ile aralarında gizi tutulacağı güvencesi verildi. Hasday'ın ikna kabiliyetine karşı koyamayan Gorzeli Johannes, mektubun içeriğini onunla paylaştı. Açıkça meseleye hakim olan Hasday, Johannes'in halifenin huzuruna bu mektupla çıkmasının tehlikeli olduğu konusunda uyarıda bulundu. Durumun tehlikeli olduğunu anlayan Gorzeli Johannes, Alman kralı 1. Otto'ya olanları aktarmak üzere bir süreliğine kenara çekildi. Bu süreçte 1. Otto'nun elçileri ile 3. Abdurrahman'ın elçileri arasındaki görüşmede kesinti yaşandı. 1. Otto'nun mektubunu tehlikeli bulan yalnızca Hasday değildi. Mozarab piskopusu da mektubun halifeye teslim edilmemesi hususunda Gorzeli Johannes'i uyardı. Bu tavırlar Johannes'i oldukça öfkelenirdi ancak I. Otto'nun emirlerini beklemeye başladı. 955 yılının başlarında 1. Otto ile 3. Abdurrahman arasındaki buzlar yavaş yavaş erimeye başladı. Ayrıca bir süredir İtalya'ya boyuneydirmeye alışan 1. Otto, diplomatik hamlelerini hızlandırmıştı. Bu süreçte Güney İtalya'nın bir bölümünü elinde tutan Bizans İmparatorluğuyla mücadelesi başlamış, bu nedenle Endülüs Emevileri ile iyi geçinme yoluna gitmişti. Aksi halde Endülüs Emevi Devleti ile Bizans İmparatorluğu yakınlaşabilir ve Alman krallığına karşı işbirliği yapabilirlerdi. Her ihtimali değerlendiren 1. Otto elçisi Gorzeli Johannes'e barış ve dostluk içeren bir antlaşma teklif etmesini emretti. Alman kralının hazırlattığı yeni mektubu Verdun'dan gelen Dudo adındaki kişiye verildi. Haziran ayında Kurtuba'ya ulaşan Dudo, kralın yeni mektubunu Gorzeli Johannes'e teslim etti. Johannes'e Müslüman elçileri tarafından karşılama düzenlendi ve resmi müzakereler başlatıldı. Halife ile 1. Otto görüşmelerinin tam neticesi bilinmemektedir. (Golb, 2011, s. 3-7) Ancak řu biliniyor ki, Gorzeli Johannes anavatanına sağ salim döndü ve başrahip konumuna yükseldi. Çünkü Alman kralı ile Endülüs halifesi arasındaki diplomatik ilişkilerini içeren kaynağımız, olayın baş kahramanlarından olan Saint Arnulf'un Metz'deki Manastırı'nın başrahibi Gorzeli Johannes'in yazdığı biyografisidir. Johannes, İşpanya yolculuğu sırasındaki olayları ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Gorzeli Johannes'in biyografisinde dikkat çeken unsur Hasday ile yaşadığı görüşmelerde üzerinde bıraktığı güçlü etkidir. O, Endülüs'teki son gününe kadar Hasdayla iletişimini sürdürmüş ve zekasına hayran kalmıştır. Alman krallığına geri döndüğu zaman bu Yahudi devlet adamını herkese anlatacaktı. (Haldun, el-Mukaddime, 1998, s. 148)

Alman kralı ve elçileriyle gerçekleşen diplomatik ilişkilerde sorumluluğunu başarıyla tamamlayan Hasday İbn Şaprut'a başka bir Hıristiyan kralla ilgili çok önemli bir diplomatik görev verildi. Bu münasabetler Leon krallığı ile yapılacaktı. 3. Abdurrahman her fırsatta Leon topraklarına akınlar düzenlemekteydi. Hıristiyan-İşpanyol krallıklarının sınırlarındaki hassas noktalara komutanlarını görevlendiriyordu. 951-952 yılları içerisinde Galicia sınırları ve Talavera'da başarılı sonuçlar alındı. Özellikle 953 senesinde Galicia topraklarına başarılı komutanları Ahmed b. Ya'la ve Galib'i göndermesi güzel neticelerle sonuçlandı. Bu

seferlerde bol ganimet elde edilmiş ve Kurtuba'da şenlikle karşılanmıştır. 955 senesinin temmuz ayında Müslüman kuvvetler Kastilya kalesine saldırdılar, bölgede ağır hasarlar oluştu. Uğradığı saldırıların ve yenilgilerin farkında olan 3. Ordono Halife ile antlaşma yapmak amacıyla 955'te elçilerini Kurtuba'ya gönderdi. Halife kendi şartları gözetildiği takdirde antlaşma yapmaya razıydı. Halife 956 senesinde antlaşma şartlarını görüşmek amacıyla elçileri Muhammed b. Hüseyin ve Hasday İbn Şaprut'u Leon'a gönderdi. Kurtuba'nın iki elçisi 3. Ordono'dan halifenin istediği tavizleri almayı başardılar. Sınırdaki birçok kale ya Müslümanlara bırakılacak yahut surları yıkılacaktı. Muhammed b. Hüseyin ve Hasday İbn Şaprut ile Hıristiyan elçilerin birlikte hazırladığı bir pakt, Leon'dan Kurtuba'ya getirerek halife ve kırk yaşlarındaki oğlu veliaht 2. Hakem'e sunuldu. 3. Abdurrahman ve oğlu 2. Hakem, paktın şartlarını birlikte incelediler. (Haldun, Tarihu İbn Haldun , 1999, s. 146-147) 2. Hakem'i olumlu görüş belirtmesi üzerine antlaşma 3. Abdurrahman tarafından onaylandı. Kastilya Kontu Fernan Gonzalez'de aynı antlaşmayı halife ile imzaladı. (İzari, 1983, s. 221) Kastilya dükü, Leon krallının liderliğini takip ederek halifeyle ateşkes yapmış oldu. Artık Hıristiyan tehlikesine son vermek için yalnızca Navarra krallığını boyundurluk altına almak gerekiyordu. Anlaşma tarafları İspanya'ya barış getirmeyi başardıklarını düşündüler ancak bu doğru değildi. Kuzey İspanya'daki Hıristiyan krallıkları arasında münakaşalar yaşandı. 956 yılının sonlarına doğru 3. Ordono Zamora'da öldü ve yerine kardeşi 1. Sancho geçti. 1. Sancho, Kurtuba ile yapılan antlaşmanın şartlarını reddediyordu. Bu tepki Kurtubalı komutan Ahmed b. Ya'la'nın Leon'a yeniden saldırı düzenlemesiyle sonuçlandı. (Yıldız H. , 1987, s. 337-339) Leon'un yeni kralı ilk büyük yenilgini Kurtuba'nın komutanı sayesinde yaşadı. Leon'un yeni kralı olan Sancho'ya karşı Leon soyluları arasında muhalefet ortaya çıktı. Sancho'nun şişmanlık hastalığı vardı ve Leon'un muhalif kesimi hastalığının akıl sağlığını zayıflattığını iddia ediyorlardı. Kastilya (Irving, 2020, s. 1-2) kontu Fernan Gonzalez'i yanlarına çekip Sancho'ya komplo kurmayı hedefliyorlardı. Amaçlarına 958 yılının bahar ayında ulaştılar. Sancho tahttan indirildi (Ashtor, 1992, s. 176-177) ve amcası Garcia'nın hüküm sürdüğü Pamplona'ya kaçtı. 958'de 1. Sancho'yu tahttan indirildiğinde yerine el-Malo lakabıyla tanılan kraliyet hanedanının bir prensi olan 4. Ordono geçirildi. Sancho'nun tahttan indirilmiş olması kendisini olduğu kadar büyükannesi dul kraliçe Toda'yı rahatsız etmişti. Toda, güç ve iktidara özlem duyan bir prensesti. Öncelikli hedefi torunu Sancho'nun sağlığına kavuşmasını sağlamaktı. Ancak Hıristiyan İspanya'nın eyaletlerinde Sancho'nun obezitesini tedavi edebilecek hekim yoktu ve tedavi imkanları yetersizdi. Kraliçe Toda çareyi Kurtuba'ya elçiler göndererek halifeden yardım istemekte buldu. (İlhan, 2006, s. 76) Leon'daki olayları öğrenen halife şaşkınlığını gizlemeye çalıştı ancak bunların kendisi için iyi bir fırsat olacağını kısa sürede anladı. Sancho ve büyükannesi Toda'nın bu durumundan yararlanabilir ve Leon tahtına istediklerini yaptrabileceği bir prens koyabilirdi. Durumun değerlendirmesini yapan 3. Abdurrahman hemen harekete geçti. Fırsatı iyi değerlendirebilmek amacıyla Pamplona'ya giderek kraliçe Toda'nın aklını çelebilecek bir

diplomata ihtiyacı vardı. Bu hassas görevin sorumluluğuna en uygun kişi Hasday İbn Şaprut'tu. Halifenin talimatlarını alan Hasday zaman kaybetmeden Pamplona'ya doğru yola çıktı. Çünkü halife, kraliçe Toda'nın fikrinde herhangi bir değişiklik olmasından çekiniyor ve bunu önlemek istiyordu. Navarre'nin başkentine gelen Hasday, kendisini halifenin hekimi ve elçisi olarak tanıttı. Sancho'nun tedavisinin Kurtuba'da yapılmasının daha iyi olacağını, ihtiyacı olan her şeyin Kurtuba'da var olduğunu ve dolayısıyla tedavinin şansının arttığını açıkladı. Kurtuba'da başarılı bir tedavi uygulamaya hazır olduğunu da bildirdi. Kraliçe Toda ve Sancho'nun Endülüs'ün başkentine davet edilmeleri daha önce hiç duyulmamış bir teklif olduğu için şaşkınlık yarattı. Toda'nın ilk tepkisi elbette ki olumsuzdu. Kraliçe Toda için halifenin huzuruna onun yardımı için almak amacıyla çıkıyor olmak utanç vericiydi. Ancak torunu Sancho'nun tahtta yeniden oturmasını istiyordu ve başka seçeneği de yoktu. Hasday'ın diplomatik becerileri bu evrede kendisini gösterdi. Kraliçe Toda ile etkili görüşmeler yapan Hasday onu sonunda ikna etmeyi başardı. 958 yılının sonbaharında Hasday ile Sancho Kurtuba'ya geldi. Bu ziyaret özellikle Hıristiyanları alçaltmış olan halifenin büyüklüğünü simgelediği için halk arasında şenlikle karşılanmıştır. Bu durum Endülüs Emevilerinin ve halifesinin başarısı gibi görünmekle birlikte Hasday İbn Şaprut'un bu olaydaki rolünü de unutmamak gerekir. Sancho, Leon krallığını yeniden geri kazanmasına yardım ettiği takdirde halifeye on kale vereceğine dair söz verdi. Kraliçe Toda ise Müslüman kuvvetler Leon krallığına girdiği sırada Navarre ordusunu Kastilya'ya saldırması için gönderecek böylelikle Fernan Gonzalez'i saf dışı bırakacaktı. Bu planlar tasarlanırken Kurtuba'daki hekimler Sancho'yu tedavi ettiler (Bakır, 2016, s. 62) ve kısa zamanda eskisi gibi zayıf ve uyanık oldu. (Ashtor, 1992, s. 178-180) 3. Abdurrahman'ın kuvvetleri ile Sancho, 959 yılının baharında Leon Krallığına girdi (Haldun, Tarihu İbn Haldun , 1999, s. 148). Leon tahtında oturan 4. Ordone Asturias'a kaçtı. 960 yılının ikinci yarısında Leon şehri yeniden Sancho'nun eline geçmiş oldu. Sancho, halifeye vadettiği on kaleyi verdi. Hasday İbn Şaprut, bu görevini de başarıyla tamamlamıştı. Hasday diplomatik görevi sırasında bilgi ve becerisini herkese kanıtlamıştı. Kıvrak zekası ve etkili iletişimi sayesinde halifenin verdiği bütün görevlerden başarılı neticeler aldı. Hayatının sonuna kadar halifenin gözdeleleri arasında yer almayı sürdürdü. En önemli görevlerde sorumluluk alan kişi oldu. Saraydaki imtiyazlı konumu Tanrı'nın Hasday'a lütfunun bir yansımasıydı. 940'lı yıllarda Endülüs sarayına geldiğinde hayal ettiği başarıya 960'larda tam anlamıyla kavuşmuş oldu. Endülüs Emevi halifeliğinin içinde ve dışında tanınan, takdir edilen, üst düzey önemli bir kişi olarak tarihe adını yazdırdı.

3- HASDAY İBN ŞAPRUT'UN YAHUDİ KORUYUCULUĞU VE HAZARYA PROJESİ

Kurtuba sarayında yükselmek veya alçalmak halifenin iradesine bağlı olduğundan konumunu koruma meselesi oldukça önemlidir. Bu sebeple tüm saray mensupları ve soylular kişisel refahları, iyilikleri ve zevklerinden başka hiçbir şey düşünmüyorlardı. 3. Abdurrahman idareyi oluştururken Arap aristokrasisinin otoritesini zayıflatmak amacıyla farklı etnik unsurlara yer vermiştir. (Özdemir, Gayri Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları, 1992) Araplar, Berberiler, Slavlar ve Yahudiler gibi farklı kökenli gruplar ortak paydada buluşmuş oldular. Ancak zaman içerisinde sarayda Yahudi olan Hasday'ın yükselişe geçmesi diğer grupların üyeleri tarafından tepkilere sebep olmuştur. Çünkü halk arasında dindar Müslümanlar arasında Muhammed'in inancına karşı herkes için küçümseme söz konusuydu. Kurtuba'daki kimseler diğer inançların üyelerini hoş karşılamıyorlardı. Yahudi kökenli Hasday'ın gerektiğinden fazla değer gördüğü konusunda diretiyorlardı. 3. Abdurrahman, halkının tepkisinin farkındaydı ve bu doğrultuda Hasday'a hak ettiği unvanı resmi olarak vermekten kaçındı. Halkın gazabına boyun eymesine rağmen Halife, sarayının içerisinde Hasday'a saygı ve sevgi gösterinde bulunmayı ihmal etmedi. Hasday'ı her zaman önemli görevlere tayin etti. Onun için Hasday gerçekten de gözdelelerinden birisiydi. Halife yakın çevresiyle yaptığı toplantılara giderken Hasday'ı da davet ediyor, onu önemli mevkideki kişilerle temas ettiriyordu. Hasday İbn Şaprut gerek Kurtuba gerekse halife için kıymetli bir şahsiyet haline gelmişti. Hasday hükümet işleriyle oldukça meşgul olmasına karşın kökenini asla unutmadı. (Castro, 2002) Kendisine verilen her fırsatı değerlendirmeyi bildi. Halkı için yapabileceği iyilikler için var gücüyle çabaladı. Hasday, Diasporadaki Yahudi topluluklarının refahı için oldukça endişe duyuyordu. Asıl amacı ise, düşmüş Davut Hanedanlığını yeniden canlandırıp eski ihtişamlı günlerine geri getirebilmektir. (Hasanov & Biçen) Bunun için elinden geleni yapmaya koyulan Hasday, Filistin ve Irak'taki dindaşlarıyla temasa geçmenin yollarını aradı. Çeşitli ülkelerdeki Yahudi topluluklarıyla temasa geçmeyi başaran Hasday, bu topluluklardaki bazı kimselerden durumları hakkında raporlar göndermelerini istemiş ve karşılıklı yazışmalar yapılmıştı. Bununla yetinmeyen Hasday, yakın ve uzak ülkelerdeki topluluklarla da temas kurmak amacıyla elçiler göndermiştir. Yahudiler yaşadıkları coğrafyaların hemen hemen hepsinde zulümlere maruz kalmaktaydılar. Bu duruma karşı mücadelesini sürdüren Hasday, Yahudileri ezerek konumlarını sağlamlaştırmaya çalışan yöneticilere karşı gücünü kullanmaktan çekinmedi. Bizans imparatorluğunda Yahudi halkının sevilmediğinin ve dışlandığının farkında olan Hasday, kendisine gönderilen mektuplardan birinde bu durum bahsedildiğinde harekete geçmiştir. Mektup İtalya'nın güneyinden gelmiş olup Bizans yönetimindeki olumsuz şartları aktarmış ancak yardım talep edilmemiştir. Yahudilerin koruyuculuğunu misyon edilen Hasday halifenin huzuruna çıkarak Bizans imparatorluğuna elçi gönderilmesini istemiştir. Yahudilere yönelik zulümleri engellemek amacıyla Halife'den Bizans yönetiminin altında yaşayan Yahudi topluluklarının yöneticiliğini talep eden Hasday'ın Yahudiler adına hareket etme isteği halife tarafından olumlu karşılandı. Böylelikle 948 yılından itibaren Hasday İbn Şaprut,

Yahudi halkının koruyuculuğunu üstlenmiş oldu. (Ashtor, 1992, s. 181-190) Halifenin 948 senesinde Konstantinopolis'e gönderdiği elçilerine Hasday tarafından iki tane mektup verildi. Hasday'ın Bizans İmparatorluğuna gönderdiği mektupların birisi bu hususla ilgiliydi. Hasday'ın Bizans'ın idari işleriyle ilgilenen Kraliçe Helena'ya hitaben yazdığı İbranice mektupta; Yahudilerin haklarının ve çıkarlarının gözetilmesini, Yahudilerin işlerinin takibi için bir görevli atanmasını ve durumları hakkında raporlar hazırlanmasını istemiştir. Bizans imparatorluğundaki Yahudilere karşı nezaketli ve baskıcı olmayan bir tutum gösterilmesini istiyordu. (Perlmann, 1986, s. 259) Yahudilerin hayatlarının iyileştirilmesine paralel olarak İspanya'da yaşayan Hıristiyanlara karşı kendisinin iyilik yapabileceğini ve aslında yaptığını belirtmişti. Bunun sonucunda Bizans imparatorluğunda Yahudilere karşı baskıcı politikalar hafiflemiş, kısmen özgürlükleri tanınmıştır. Hasday İbn Şaprut'un bu tutumu karşısında Yahudi toplulukları dirilişe geçtiler. Ezilmeden, yabancıların boyundurluğu olmaksızın özgürce yaşamak fikri Yahudi toplulukları arasında yayılmaktaydı. Dünyanın her yerindeki dindaşlarıyla birlikte bağımsız bir yurt oluşturma fikrine ikna olmuşlardı. Çünkü hemen hemen her Yahudinin kalbinde tüm Yahudilerle bir arada olmak fikri yatmaktaydı. Bu ruhu taşımayan kendilerini Müslüman ve Hıristiyan toplumunun birer parçası olarak gören Yahudiler de yok değildi. Hasday İbn Şaprut'a talep ettiği bütün ülkelerden ve topluluklardan yazışmalar yoğun bir şekilde Kurtuba'ya gelmekteydi. Hasday İbn Şaprut, dünya Yahudilerini birleşebileceği bir coğrafi alan arayışına girmişti. Arap coğrafyacı İbn Havkal'ın 948'in yaz aylarında Endülüs'e gelmesiyle birlikte Hasday'ın aradığı ülke bulunmuş oldu. İbn Havkal, ona Hazarlar ülkesinin konumundan, coğrafi ayrıntılarına kadar birçok bilgi verdi. Hazar Devleti'nin kralı ve soylularının hepsi Yahudiydi. Nüfusları fazla değildi ancak Hazar Denizi ile Kafkas Dağları arasındaki geniş ovalarda göçebe olarak yaşıyorlardı. 7. yüzyılda Batı'ya doğru yayılarak egemenliklerini genişlettiler. Zaman içerisinde diğer dinlerle birlikte Yahudilik, Hazarya'da yayılmaya başladı. 8. yüzyılda Hazarya topraklarındaki Yahudilik inancı normatif değildi; daha çok mozaik bir inanç biçimiydi. Bizans İmparatoru İsauryalı Leon'un 723'te Yahudilere karşı çıkardığı baskıcı fermanın akabinde çok sayıda Yahudi, Hazarya topraklarına göç etti. Gerek Bizans İmparatorluğunda gerekse Abbasi halifeliğinde yaşayan Yahudi tabakaları kötü muamele görmekteydi. (Malmed, 2019, s. 117-235) Hazarların bu gücü Hasday'ın ilgisini çekmiş ve temas kurmanın yollarını aramasına neden olmuştur. (Shchavelev, 2018, s. 188-190) Hasday İbn Şaprut'un diplomat olması kuracağı ilişkilerde kolaylık sağlamıştır. (Provençal, 2000, s. 357-358) O, çok yönlü ilişkiler kurma konusunda hassastı. Hasday mevkiisinin gücünü kullanarak Endülüs dışında yaşayan Yahudilerin durumlarını takip etmiş, sürekli yazışmalar yaparak haklarında bilgiler edinmiştir. Kendisine gelen bilgiler ışığında Yahudilerin sorunlarını çözmek için çabalamıştır. (Ashtor, 1992, s. 190-191) 947 senesinde Kurtuba'ya gelen bir Bizans elçisine Yahudilerin durumuna ilişkin bilgiler alırken, Bizans ile Hazar krallığı arasındaki ticaret bağına da öğrenmiştir. (Zuckerman, 2020, s. 167-217) İki ülke arasındaki bilgilere ulaşan Hasday, Hazarya'ya

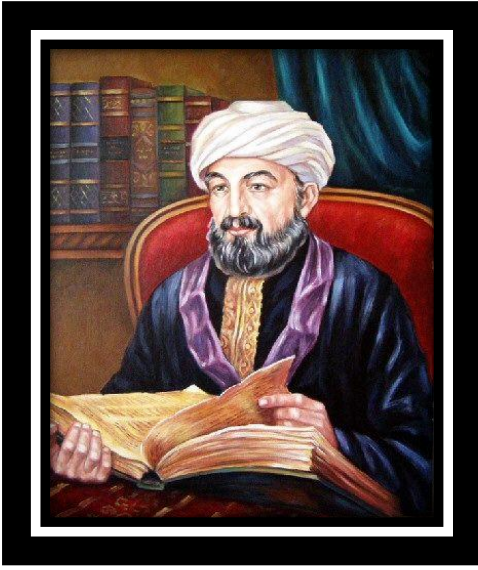
ulaşma hususunda Bizans'tan yararlanabileceğini tasarladı. (Hayim, 1976, s. 453-455) Çünkü Konstantinopolis'ten deniz yolculuğu yaparak Hazar krallığına ulaşması daha kolay olacaktı. Hasday, Konstantinopolis'e gitmesi için deneyimli bir adamı olan Isaac bar Nathan'ı görevlendirdi. Ona Hazar kralına takdim etmesi için mektup ve hediyeler verdi. Yolculuk sırasında ihtiyacı olacak her şeyi düşünüp hazırladı. Hasday, Bizans İmparatorluğundan Isaac bar Nathan'ın bir Bizans gemisi ile Hazar ülkesine gönderilmesini istiyordu. Isaac bar Nathan 948'de Konstantinopolis şehrine geldi, Hasday'ın hediyelerini İmparator ve İmparatoriçe'ye sundu. Fakat Hasday'ın isteği İmparator tarafından reddedildi. Sebebi ise Bizans imparatorunun Endülüs'ün Hazarya ve özellikle Akdeniz güçleriyle temasını önlemek istemesiydi. Ancak Hasday'a mevsim nedeniyle gemilerin yolculuk yapamayacağını bildirdiler. Bizans imparatoru 7. Konstantinos'un Hasday İbn Şaprut'un Hazarya projesine engel olmasının bazı sebepleri vardı. Öncelikle Hazarya Avrupa ve Asya'yı bağlayan önemli bir ticaret yoluydu. İpek, kürk, balmumu, bal, mücevherat, gümüş eşya, maden para ve baharat gibi çok çeşitli alanlarda ticaret yapılıyordu. Bu hususta Bizans ile Hazarya önemli bir ticari ortaktı. Bizans ve Hazarya arasında gelişmiş bir ticaret ağı vardı. (Ahmetbeyoğlu, s. 109-126) İki devlet arasında iyi ilişkiler korunduğunda Hazarya, Bizans politikalarında imparatorluğun kuzey sınırlarını koruyan ve Araplarla olan savaşlarda yardım aldığı bir kuvvetti. Hasday İbn Şaprut, Bizans ile Hazarya arasındaki gelişmiş ticari trafiğin önemini farkındaydı. Bu sebeple Bizans'tan yardım istemeyi uygun görmüştür. Bizans İmparatoru, Hazarya Araplarla ticari münasebetleri arttığında Bizans-Hazar ilişkilerinin zarara uğrayacağını düşünüyordu. Hazarların dış temasları hem kendi siyasetini zedeleyecek, hem de ekonomisini alt üst edecekti. Hasday'ın amacı farklı olsa da kurulabilecek yakın temas farklı sonuçlar doğurabilirdi. Bütün bu sebeplerle Endülüs ile Hazarya iletişim kurması için aracı olmamıştır. (Akçay, 2016) Durumun açıklandığı mektup ile halifenin elçileri Kurtuba'ya geri döndüler. Böylelikle Hasday'ın girişimi başarısız oldu. Hazarya ile gerçek bir temas isteyen Hasday, elçi gönderme ümidi boşa çıkınca başka yollar aradı. İlk düşüncesi Doğu Avrupa üzerinden bir temas kurmaktı ancak bu uzak bir ihtimaldi. Alman elçisi Gorzeli Johannes ile gelen heyette olan Yahudiler Saul ve Joseph Hasday'a yardım etmek istediklerini bildirdiler. Saul ve Joseph, 954 yazında Gorzeli Johannes ile halife arasındaki müzarekeler sürerken Kurtuba'da kalmaya karar vermişlerdi. Hasday'ın Yahudiler için kurduğu idealin parçası olmak istiyorlardı. Kurtuba'ya geldiklerinden beri Hasday ile yakın ilişkiler kurup fikirlerini dinlemişlerdi. Bu nedenle Hazar krallığına gidecek en uygun kişiler Saul ve Joseph'ti. Hasday onlara mektubunu vererek yollarına uğurladı. Mektubunun içeriği Emevi-İspanyol krallığının coğrafi durumu, ekonomik işleri hakkında bilgiler içerdiği gibi kendisini tanıtan bölümlerde yer almaktaydı. Hasday, gümrük müdürü görevinden bahsetmeyi ihmal etmemiş ve kendisinin halife için ne kadar önemli olduğunun üzerinde durmuştur. Ayrıca Hazar kralından kendisi hakkında bilgi vermesini ister; Hazarya'nın büyüklüğünü, şehirlerini, veraset düzeni, ordusunu ve kolları olan devletleri, özellikle Hazar kralının sabit bir başkenti olup olmadığını

sorar, kraldan kendisinden önce kaç kralın hüküm sürdüğünü ve adlarının ne olduğunu da bildirmesini istemiştir. Bunlarla birlikte Hazarların hangi dili konuştuğunu, ibadetlerini, komşu ülkelerinde Yahudilerin olup olmadığını, Horosan'da ve Kafkasya'da yaşamın nasıl olduğunu merak ediyordu. (Karatay & Duranlı, 2013, s. 199-230) Hazarya projesinden bahseden Hasday, bu konuda yardım edip edemeyeceğini sormuş akabinde olumlu yanıt almıştır. Elçileri Hasday'a Hazarlara ulaşmanın iki yolunu sundular; bunlardan ilki Mezopotamya üzerinden Ermenistan'a ve ardından Berzea şehri üzerinden Hazarya krallığına ulaşmaktı. İkincisi ise elçiler ile Macaristan Yahudilerine oradan da Ruslar aracılığıyla komşuları Hazar krallığına ulaştırmaktı. (Ashtor, 1992, s. 193-195) Hasday İbn Şaprut'un İşpanya-Müslüman krallığındaki ve diğer ülkelerdeki Yahudilerin savunucusu olması, statüsünün özünü bu amaç doğrultusunda kullanması ve en önemlisi Emevi halifesine yakınlığı Hazar kralından olumlu cevap almasında etkili olmuştur. (Yıldız Ş. , Endülüs Yahudileri ve İşlam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol, 2009, s. 51-68) Hem milli hem evrensel unsurlar taşıyan Yahudilik, yayılımı ve etkisi açısından bir dünya dini özelliği taşımaktadır. Dini-etnik kimliklerini daima muhafaza eden Yahudiler, pek çok hususta diğer dinlerle benzerlik gösterirler. Bu sebeple Yahudiler diğer dini gruplarla birlikte yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. (Gürkan, 2013, s. 226-232) Ancak Yahudi milliyetçiliği birlikte olma güdüsünü hiçbir zaman kaybetmedi. 19. yüzyılın bir siyasi hareketi olan siyonizmin ilk uyanışını gördüğümüz 10. yüzyılın Kurtubası'nda bu girişim Hasday İbn Şaprut tarafından denenmiş, ancak sonuç alınamamıştır. Fakat en büyük gerçek şudur ki;Yahudilerin Nasi (prens) unvanını verdikleri Hasday İbn Şaprut (Şanal, 2019, s. 199-200) önderliğinde Yahudiler, kültürlerinin altın çağını bu yüzyılda yaşamışlardır. (Cohen, 2013, s. 25-28)

Sonuç

Bu makalenin ana teması Endülüs Emevi Devleti'nin ilk iki halifesi 3. Abdurrahman ve 2. Hakem dönemlerinde önemli vazifelerde yer almış Hasday İbn Şaprut (910/915-970)'un biyografik anlatımını sunmaktır. 10. Yüzyılda altın çağını yaşayan Endülüs Emevi halifeliği topraklarına doğrudan veya dolaylı bir şekilde katkı sağlamış bu şahsiyete ait Türkçe kaynaklardaki bilgiler oldukça azdır. Bu sebeple amacımız Arapça ve İngilizce kaynaklardaki veriler ışığında Hasday İbn Şaprut'un Endülüs'teki yeri, önemi ve Endülüs medeniyetine katkılarına değinmektir. Onun özellikle Endülüs Emevi halifeliğinin en dikkat çeken yıllarında sarayda görev yapmış olması hayatını bizim için daha önemli yapmaktadır. Hasday İbn Şaprut'un Kurtuba'da doktorluk, tercümanlık, gümrük müfettişliği ve diplomatlık misyon sorumluluğu gibi görevler üstlenmesi kendisinin çok yönlü bir şahsiyet olduğunu ve saraydaki önemini açıkça göstermektedir. Halifenin sadık bir bendesi olarak Hasday İbn Şaprut'un ülkenin iç ve dış siyasetinde aktif rol oynaması ve halife adına kritik görüşmeleri yürütmesi

Endülüs sarayında gayrimüslimlere duyulan güveni yansıtmaya bakıldığında önemlidir. 10. Yüzyıl Endülüs toplumunun Yahudi bir üyesi olan Hasday'ın saraydaki görevin yürütürken bir yandan da Yahudiler lehinde faaliyetlerde bulunması ve onlar için yurt arayışına girişmesi kendisine sağlanan özgürlük alanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Hasday İbn Şaprut'un biyografisinin incelenmesi hem Endülüs siyasi, sosyal ve kültürel hayatına ışık tutarken, hem de Yahudi bir birey üzerinden farklı dini gruplarının Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesini vurgulamaktadır.

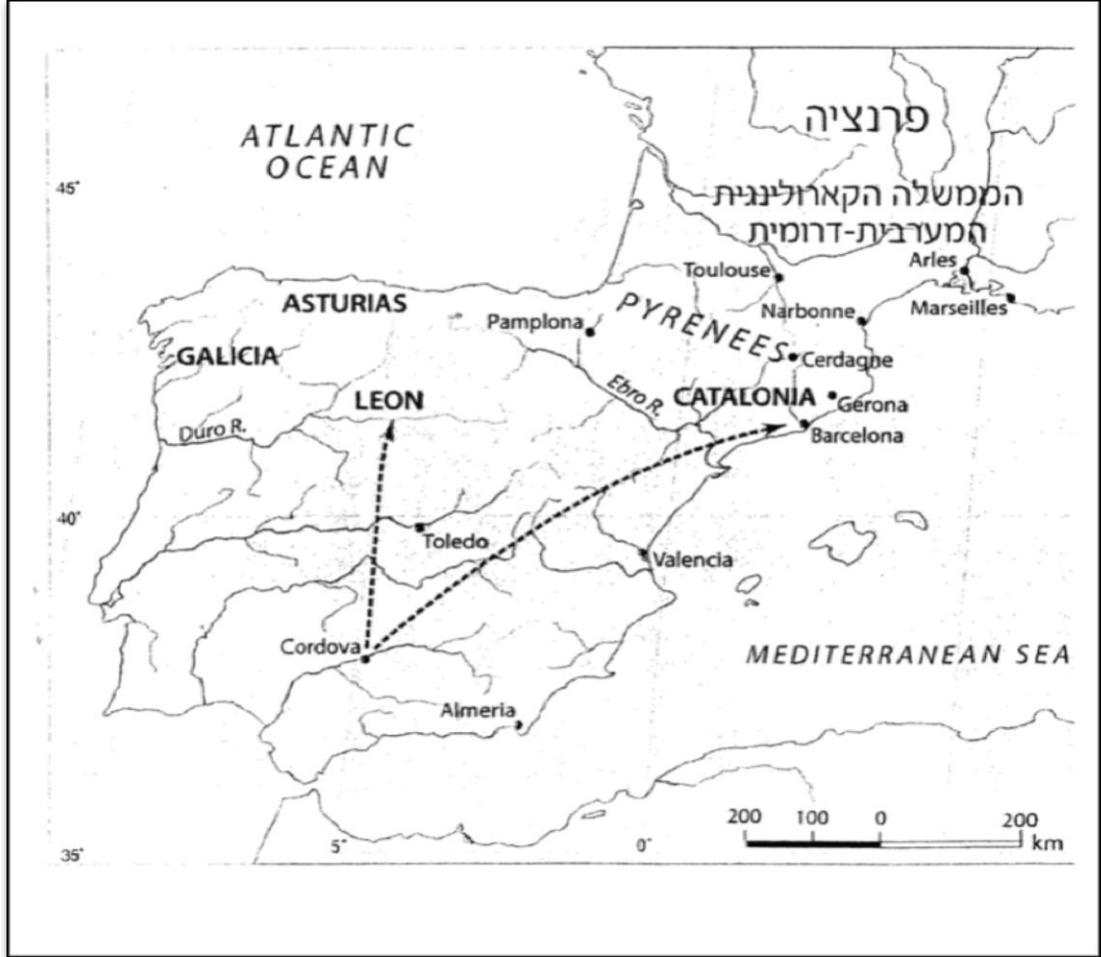

Hasday İbn Şaprut'a ait Temsili Görseller

GÖRSELLER (El PP pide que se retome el Premio Hasday Ibn Shaprut de la Concordia, tarih yok); (Hasdai İbn Shaprut, Scholar and Translator, tarih yok); (Hasdai İbn Shaprut, tarih yok)

EKLER

EK 1

Kaynakça

Kitaplar

(...) *Dioscorides De Materia Medica* (2000). Johannesburg South Africa: Ibdidis Press.

Ashtor, Eliyahu (1992). *The Jews of Moslem Spain*, Translated from the Hebrew by Aoran Klein, Jenny Machlowitz Klein; with an introduction David J. Wasserstein. Philadelphia; Jewish Publication Society, 1, s. 155-227.

Ben-Sasson H. Hayim (1976). *A History of the Jewish People*, edt. H.H. Ben-Sasson. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univesity Press.

Castro, Americo (2002). *İsbanya fî Tarihiha el-Mesihyyun ve'l-Müslimun ve'l-Yehud*, Terc. Ali İbrahim Menufî. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Sekafe.

- Clot, Andre (2021). *Müslüman İspanya 8-15. Yüzyıllar*, çev. Güllü Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cohen, R. Mark (2013). *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Köprü Kitapları.
- Collins, Roger (2012). *Caliphs and Kings: Spain 796-1031*, Malden.
- Dunlop, D. Morton (2008). *Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay. İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Cülcül (1995). *Tabakatu'l-Ettibba ve'l-Hükema*, tahk. Fuad Seyyid. Kahire: el-Ma'had'l-İlmi'l-Fransi li'l-Asari's-Şerkiyya.
- İbn Ebu Usaybia. *Uyanu'l-Enba fi Tabakati'l-Ettibba*, tahk. Nizar Rıda. Beyrut: Darü'l-Mektebeti'l-Hayat. t.y.
- İbn Haldun (1998). *el-Mukaddime*, tahk. Halil Şehhade. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Haldun (1999). *Tarihu İbn Haldun*, IV, tahk. Türki Ferhan el-Mustafa. Beyrut: Daru İhyayu't-Türasu'l-Arabi.
- İbn İzari (1983). *Beyanu'l-Muğrib fi Ahbari'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, tahk. G.S. Colin-E. Levi Provençal. Beyrut: Daru's-Sekafe.
- Malmed, Richard (2019). *Hasdai in the Golden Age of Al-Andalus: A Historical Novel*, America: Toplink Publishing LLC.
- Özdemir, Mehmet (2020). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Mehmet (2020). *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Parlak, Nizamettin (2021). *Endülüs'ün Yükselişi*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Provençal, Levi (2000). *Tarih İsbanya el-İslamiyye mine'l-Feth ila Sükuti'l-Hilafeti Kurtuba (711-1031)*, terc. El-Bambi, Ali Abdurrauf- Ali İbrahim el-Menufi- es Seyyid Abduzzahir Abdullah. Kahire: el-Meclisi'l-A'la li's-Sekafe.
- Said Endelüsî (2014). *Tabakatü'l-Ümem Milletlerin Bilim Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Silefi (1985). *Ahbar ve Teracim Endelüsiyye*, tahk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru's-Sekafe.
- Şeyban, Lütfi (2020). *Endülüs Alimleri Bilginin Toplumsal Rolü*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Wasserstein, David (1985). *Politics and Society in Islamic Spain 1002-1086 The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton-New Jersey: Princeton University Press.
- Watt, W.Montgomery (1992). *A History of Islamic Spain*, Edinburgh: University Press.

Yıldız, H. Dursun (1987). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları.

Makaleler

Abdülaziz, F.Hişam (1996).“Yehudü'l-Endelüs fi Zılli'l-Hükmi'l-İslami 92-897/711-1492”, *Mecelletu Dirasatu Endelüsiyye*, 15, Tunus.

Ahmetbeyoğlu, Ali (2018). “İmparator Konstantinos VII. Porphyrogennetos'un De Administrando İmperio Adlı Eserinin Türk Tarihi İçin Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119/234 (Mayıs-Haziran).

Akçay, Engin (2016). “Hazar Kağanlığı-Bizans İmparatorluğu Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Genel Türk Tarih Anabilim Dalı-İslamiyet Öncesi Türk Kültür Tarihi Semineri*, İstanbul.

Bakır, Abdulhalik (2016). “Ortaçağ İslam Dünyasının Olgunluk Çağında Tıp Kültürü ve Çalışmaları”, *Tarih İnceleme Dergisi*, XXXI/1.

Dwaima, Jawad-Çapan Fatma (2016). “III. Abdurrahman Ve Oğlu Hakem El Mustansır Dönemleri'nde Endülüs'te İlim (H.300-366/M.911-977)”, *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, 4/31, (Ekim).

Fidan, G.Gülşah (2022).“Klasik Türk Edebiyatında “Tiryâk-ı Fârûk”, *Asia Minor Studies*, 10/2 (Haziran,).

Golb, Norman (2011). “The Caliph's Favorite”, *The University of Chicago*, Cambridge.

Göçmen, Akif (2010). “Yahudi-Müslüman Diyalogunun İmkani”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Hasanov, Eldar-Biçen,Gürkan (2014). “Tarih Boyunca Yahudiler (Endülüs Yahudileri)”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Doğu Çalışmaları Ana Bilim Dalı*, Sakarya.

İlhan, Sinan. “Fetihten Murabıtlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)”, Kabul Edilmiş Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Karatay, Osman.-Duranlı, Muvaffak (2006). “Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e Mektubu”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, (Kış 2013), s. 199-230.

Levin, D. Natalie (2020). “Empire and Caliphate in the Life of John Gorze”,edt. Nicola Carpentieri- Carol Symes, *Medieval Sicily, al-Andalus*, Arc Humanities Press: Leeds.

Özdemir, Mehmet (1992). “Gayri Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIII, Ankara.

Perlmann, Moshe (1986). “Hasday b. Shaprut”, *The Encyclopedia of Islam*, c. III, Leiden Londra.

Roth, Norman (2003). “Hasdai İbn Şaprut”, in E. Michael Gerli, ed., *Medieval Iberia: An Encyclopedia*, London and New York: Routledge.

Shchavelev, S. Aleksey (2018). “The Dates Diplomatic Letters Of Hasdai Ibn Shaprut”, *Institute of World History*, Russian Federation.

Şanal, Enes (2019). “Endülüs Gayrimüslimlerinin Siyasi ve Sosyokültürel Faaliyetleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (Aralık).

Yıldız, Şevket (2009). “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, Bursa.

Yıldız, Şevket (2009). “Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol”, *İstem Dergisi*, 7/13, s. 51-68.

Zuckerman, Costantine (2020). “Hazarlar ile Bizans -İlk Karşılaşma”, çev. Alper Geçer, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV/1, (Haziran).

Maddeler

Aydın, M. Akif (2019). “Medine Vesikası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II: 212-21, Ankara.

Gürkan, L. Salime (2013). “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XLIII: 226-232, İstanbul.

Irving, B. Thomas (2020). “Kastilya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXV: 1-2, Ankara.

Taşagıl, Ahmet (1998). “Hazarlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVII: 116-120, İstanbul.

Şek'a, M. Muhammed (1999). “İbn Abdürabbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX: 281-283, İstanbul.

Görsel Kaynak

İdeal. “El PP pide que se retome el Premio Hasday Ibn Shaprut de la Concordia”. Erişim: 30 Ekim 2022.

<https://www.ideal.es/jaen/jaen/pide-retome-premio-20210619212806-nt.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.ideal.es%2Fjaen%2Fjaen%2Fpide-retome-premio-20210619212806-nt.html>

Prabok. “Hasdai İbn Şaprut”. Erişim: 30 Ekim 2022.
https://prabook.com/web/hasdai.ibn_shaprut/3726057

Kosher Riverboat Cruises. "Hasdai ibn Shaprut, Scholar and Translator". Erişim: 30 Ekim 2022.

<https://kosherrivercruise.com/hasdai-ibn-shaprut-scholar-and-translator/>